

החידות של מורה הנבוכים לרמב"ם

פרופ' זאב הרדי

שיעור 1: איגרת לתלמיד היקר

1. רמב"ם, מורה הנבוכים, תרגם מיכאל שורץ, איגרת ההקדשה לר' יוסף בן יהודה אבן שמעון, עמ' 5-8

כאשר עמדת לפני, תלמידי היקר ר' יוסף ש"צ ב"ר יהודה נ"ע, בבואך מקצווי הארץ לקרוא עמי, רב ערכך בעיני מפני... התשוקה הגדולה לעניינים העיוניים אשר מצאתי בשיריך. זאת מאז הגיעוני איגרותיך ומחברותיך [= מקאמות] מאלכסנדריה, בטרם בחנתי את תפישתך. אז אמרתי: שמא תשוקתו גדולה מהשגתו.

אך כאשר קראת עמי מה שקראת בחוכמת התכונה [= אסטרונומיה], וקודם לכך במתמטיקה כהכנה הכרחית לכך, גברה שמחתי בכך בשל... מהירות תפישתך. ראיתי את גודל תשוקתך אל המתמטיקה. לכן הנחתי לך להתאמן בה... וכאשר קראת עמי מה שקראת מתורת ההיגיון, תליתי בכך תקוות וראיתיך ראוי לגלות לך את סודות ספרי הנבואה כדי שתדע מהם מה שראוי לשלמים לדעת.

החילותי אפוא לרמוז לך רמזים ולסמן לך סימנים, והנה ראיתיך מבקש ממני להוסיף. תבעת ממני שאבאר לך דברים מן העניינים האלוהיים ושאוּדִיע לך את כוונותיהם של ה"מדברים" [= מתפלמון = חכמי הכלאם]... ואם דרכים אלה מופתיות, ואם לאו לאיזה מקצוע הן שייכות. ראיתי שלמדת מקצת מדברים אלה מפי זולתי, ואתה נבון [= חָאִיר], מוכה תדהמה, ונפשך הנאצלת תובעת ממך לְמַצֵּא דְבָרֵי חֶפֶץ [קהלת יב:י]. לכן התמדתי להרחיקך מזאת ולצוות עליך ללמוד את הדברים כסדרם, מתוך שהתכוונתי שתתברר לך האמת בדרכיה, ולא שהוודאות תארע במקרה. במשך כל היותך עמדי, כל אימת שהוזכר פסוק או ביטוי מביטויי החכמים שיש בו הערה על משמעות חריגה, לא נמנעתי מלהסביר לך זאת.

כאשר גזר האל שניפרד ופנית לאשר פנית, עוררו בי הפגישות ההן החלטה, שהיתה רפויה קודם לכן, והיעדרותך הִנְיַעַתְנִי לחבר ספר זה. חיברתי אותו לך ולשכמותך והם מועטים. עשיתי פרקים פרקים, וכל שנכתב מהם ישיגך בזה אחר זה באשר אתה, ושלום לך.

2. שם, פתיחה, עמ' 19

אני משביע באלוהים ית' את כל מי שיקרא ספרי זה שלא יבאר דבר ממנו... אלא מה שהוא ברור ומבואר בדברי חכמי תורתנו... ואילו דברים [אחרים] שהוא מבין בספרי... אל יסביר, ואל יתפרץ [ולא יתהאפת] להשיב, שהרי ייתכן שמה שהבין מדברי שונה ממה שהתכוונתי אליו, והוא יזיק לי כגמול על כוונתי להועיל לו, ויהיה משלם רעה תחת טובה.

3. רמב"ם, איגרות, מהדורת יצחק שילת, אגרת אל ר' שמואל אבן תיבון, עמ' 533

ולא יתהאפת... יועתק ככה: ולא יהרוס ויקפוץ להשיב על דברי.

4. ר' שמואל אבן תיבון, פירוש המלות הזרות, מהדורת יהודה אבן שמואל, עמ' 48

הרס והריסה. הוא שיכניס את עצמו בדבר שאין ראוי לו להיכנס בו. מאומרו: "פן יהרסו אָל ה' לְרֵאוֹת" [שמות יט: כא], שעניינו לפי פשוטו: שלא ייכנסו במקום שאין ראוי להם להיכנס בו לראות מה שאין ראוי לראותו. ולפי המכוון בו: שלא יעינו בדבר שאין ראוי להם לעיין בו. ועל-כן, כל מי שיכניס עצמו לעיין בחכמה קודם שידע הצעותיה נקרא "הורס".
[השוו: הַרְזִיָּה, haeresis].

שיעור 2: מי הם הנבוכים?

1. רמב"ם, מורה הנבוכים, תרגם מיכאל שורץ, שיר הפתיחה (המקור בעברית), עמ' לד.

דְּעֵי הוֹלָה לְנַחֹת דְּרָף / יִשְׂרָ, לְסַלֵּל אֶת מְסֻלּוֹהָ.¹
הוּי כָּל תּוֹעָה בְּשִׁדָּה תּוֹרָה! / סוֹרָה וְדָרָף יָד מְעַגְלָה.
טָמֵא וְכָסִיל לֹא יַעֲבֹר בָּהּ / דְּרָף קִדְּשׁ יִקְרָא לָהּ.²

2. שם, שיר הסיום (המקור בעברית), עמ' 769.

קָרוֹב מְאֹד הָאֵל לְכָל קוֹרָא / אִם בְּאַמֶּת יִקְרָא וְלֹא יִשְׁעָה.
נִמְצָא לְכָל דּוֹרֵשׁ יִבְקָשֶׁהוּ / אִם יִהְלֶף נִכְחוּ וְלֹא יִתְעָה.

3. שם, חלק א, פתיחה, עמ' 9-11

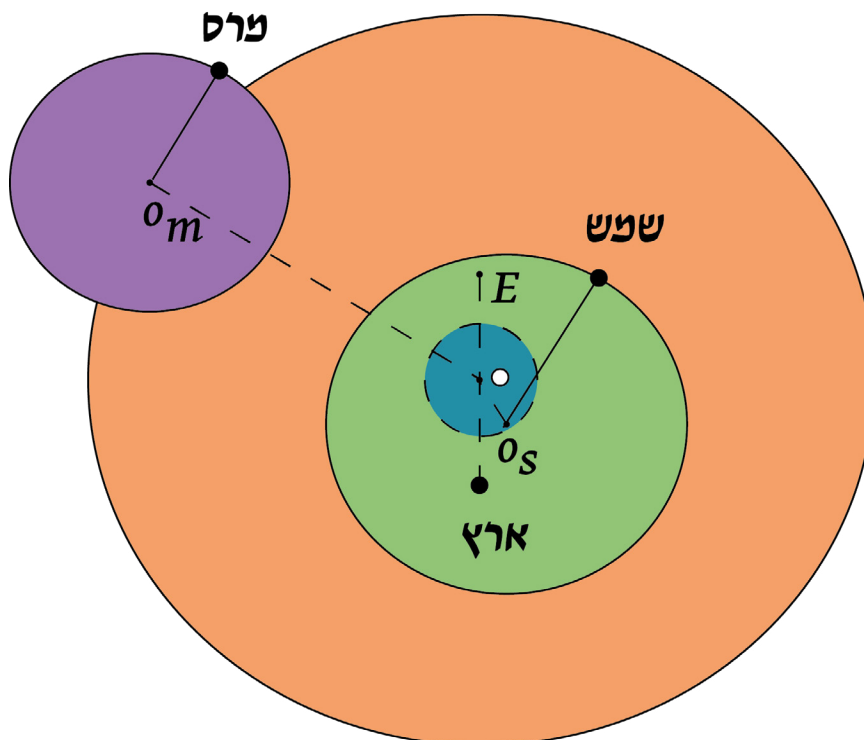
מטרתו הראשונה של ספר זה להסביר משמעויותיהם של שמות המופיעים בספרי הנבואה... שמות משותפים... מושאלים... [ו] מסופקים... ספר זה כולל מטרה שנייה, והיא לבאר משלים נסתרים מאד המופיעים בספרי הנביאים, מבלי שנאמר במפורש שהם משלים. לחסרי-הדעת... נראה שהם כפשוטם ואין להם משמעות נסתרת. כאשר מתבונן בהם היודע באמת ומפרש אותם כפשוטם, נבוך [=חאיר] אף הוא מבוכה רבה [=חירה שדידה]. אך כאשר נבאר לו את המשל הזה או נעמיד אותו על היותו משל, הוא ימצא את הדרך הנכונה ויחלץ מאותה המבוכה [=חירה].
לכן קראתי ספר זה בשם "מורה הנבוכים" [=דלאלה אלחאירין].

1 השוו: "אזליכם... בדרך ישר לא יבשלו בה" (ירמיה לא:ח). השוו: משלי יד:יב; טז:כה.
2 השוו: "והיה שם מסלול ודרך, ודרך המדש ימרא לה, לא יעברנו טמא... ואוילים לא יתעו" (ישעיה לה:ח).

4. שם, חלק ב, פרק כד, עמ' 339-341

אם דבריו של אריסטו בפיסיקה אמת הם, אין גלגל-הקפה [= אפיציקל] ואין גלגל-יוצא-חוץ-למרכז [= גלגל אקסצנטרי], והכל סובב סביב מרכז הארץ. כיצד נמצאות אם כן לכוכבים התנועות השונות האלה? ... מה גם שעל-פי כל מה שציין פטולמאיוס [= תלמי]... נמצא שהחישוב המבוסס על הנחת עקרונות אלה אינו סוטה אפילו בדקה אחת. על נכונות דבר זה מעידה נכונות הליקויים המחושבים תמיד על-פי עקרונות אלה... כיצד ניתן לדמות בשמים... תנועה סביב מה שאינו מרכז קבוע? זאת היא המבוכה האמתית [=חִירָה בְּאַלְחִיקָה]! ... יודע אתה שאבו בכר אבן אלצאיג [= אבן באג'ה]... מטיל ספק האם ידע אריסטו על יציאתה של השמש חוץ-למרכז ונמנע מלדבר על כך... או שמא לא השיג את היציאה חוץ-למרכז?

האמת היא שהוא לא השיג אותה ולא שמע עליה מעולם כי המתמטיקה לא הגיעה בימיו לידי שלמות. אילו שמע על היציאה-חוץ-למרכז היה מכחיש אותה הכחשה נמרצת, שכן אילו היתה נכונה בעיניו היה נבון [תְּחִירָה] מבוכה רבה [=חִירָה שְׁדִידָה] לגבי כל מה שהניח בתחום זה... זה כל מה שידוע לי בשאלה זאת...
העדפתי המופלגת את האמת מתבטאת בכך שבמפורש הודעתי על מבוכתי [=חִירָתִי] בעניינים אלה ושלא שמעתי ולא ידעתי הוכחה מופתית לדבר מהם.

5. שם, חלק ג, פרק נ, עמ' 653=654

"על-פי ה' יחננו, ועל-פי ה' יסעו" [במדבר ט: כ, כג; השו"ש, יח]. זה היה מספיק בתוך תיאור. ונראה במבט ראשון שכל מה שאחרי זאת בעניין זה הוא אריכות שאין בה צורך. כוונתי לדבר "ובְּהָאֲרִיף הָעֵינָן עַל הַמְּשָׁכָן יָמִים רַבִּים... וַיֵּשׁ אֲשֶׁר יִהְיֶה הָעֵינָן מְעַרְבַּ עַד בְּקָר... או יָמִים או חֲדָשׁ או יָמִים" [שם, יט-כב]... אני אודיעך את הטעם לכל הפירוט הזה. הטעם הוא להדגיש את הפרשה כדי לדחות את מה שהיו האומות חושבות אז, ומה שהם חושבים עד היום, שישראל **תעו** בדרך ולא ידעו לאן הם הולכים. כמו שאמר [פרעה]: "**נַבְכִים** הם בְּאֶרֶץ, סָגַר עֲלֵיהֶם הַמִּדְבָּר" [שמות יד: ג]. וכך קוראים היום הערבים את המדבר בשם "אַלְתֵּיה". וחושבים שישראל **תהו** או "**תעו**"; ערבית: **תאהו**] ולא ידעו את הדרך.

שיעור 3: עץ הדעת טוב ורע

1. רמב"ם, מורה הנבוכים, תרגום מיכאל שורץ, חלק א, פרק א, עמ' 31

בגלל השכל האלוהי הדבק בו נאמר על האדם שהוא בצלם אלוהים ובדמותו [השוא בראשית א:כו].

2. רמב"ם, שם, פרק ב, עמ' 32-35

איש מלומד הקשה עלי...קושיה מופלאה... לפני שאמסור את הקושיה ואת פתרונה, אומר: כל המדבר עברית יודע שהשם "אלוהים" משותף לאלוה, למלאכים, ולמושלים מנהיגי המדינות [השוא להלן מורה הנבוכים, חלק ב, פרק ו, עמ' 278]. אונקלוס הגר, ע"ה, הבהיר [בתרגומו הארמי לתורה]... שבדבריו "וְהִיְתָם כְּאֱלֹהִים יְדַעֵי טוֹב וְרָע" [בראשית ג:ה] הכוונה היא למשמעות האחרונה. הוא אומר: "וְתִהְיוּ כְּרִבְרִיָא".

לאחר שהקדמנו ששם זה [= "אלוהים"] הוא משותף, נתחיל להביא את הקושיה. אמר המקשה: מפשוטו של מקרא נראה שהכוונה הראשונה היתה שהאדם יהיה כשאר בעלי-החיים בלי שכל ובלתי מחשבה, ולא יבחין בין טוב לרע. וכאשר המרה [את פי האל] גרם לו מריו בהכרח את השלמות הגדולה ביותר לאדם, והיא שתהיה לו הבחנה זאת [בין טוב לרע]... ומפליא הוא שעונשו על מריו הוא שניתנה לו שלמות שלא היתה לו, והיא השכל!...

אמרנו: אתה... החושב שאתה מבין ספר שהוא הנחיה לראשונים ולאחרונים, בעוברך עליו באחת משעות הפנאי מן השתייה והמשגל, כמי שעובר על ספר מספרי דברי-הימים או על שיר מן השירים, בדוק ביישוב הדעת והתבונן! הרי אין הדבר כמו שחשבת ברעיון שצץ ראשונה, אלא כמו שיתברר כאשר תתבונן בדברים אלה.

כי השכל, שאותו השפיע אלוהים על האדם, והיא שלמותו האחרונה, הוא אשר היה לאדם קודם מריו, ובגללו נאמר עליו שהוא בצלם אלוהים ובדמותו [השוא בראשית א:כו]. בגללו פנה אליו בדיבור וציווה אותו, כמה שאמר: "וַיֵּצֵא ה' אֱלֹהִים עַל הָאָדָם" [שם, ב:טז]. ואין ציווי לבהמות ולא למי שאין לו שכל. בשכל הוא מבחין בין אמת ושקר, וזה, השכל, היה מצוי בו שלם וגמור. ואילו מגונה ויפה הם מן המפורסמות ולא מן המושכלות, שהרי אין אומרים "שמים כדוריים -- יפה", ו"הארץ שטוחה -- מגונה", אלא אומרים "אמת" ו"שקר". גם בלשוננו [=בעברית] אנו אומרים על הנכון והכוזב: "אמת" ו"שקר" ועל היפה והמגונה: "טוב" ו"רע". והנה בשכל מכיר האדם את האמת מן השקר, וכן הוא בכל הדברים המושכלים.

כאשר היה [אדם הראשון] במצבו השלם הגמור ביותר, הרי חרף טבע-בריאתו ומושכלותיו, אשר בגללם נאמר עליו "וַתַּחַסְרֵהוּ מֵעֵט מַאֲלֵהִים" [תהלים ח:ו], לא היה לו בכלל כוח המיועד לעסוק במפורסמות. הוא לא השיג אפילו את הברור ביותר בין המפורסמות לגנאי והוא חשיפת הערווה. דבר זה לא היה מגונה בעיניו והוא לא השיג את הגנאי שבו. וכאשר המרה [את פי האל] ונטה לעבר תאוותיו הדמיוניות ותענוגות חושיו הגופניים, כפי שאמר "כִּי טוֹב הָעֵץ לְמֵאֲכָל וְכִי תֵאָוֶה הוּא לְעֵינַיִם" [בראשית ג:ו], נענש בכך שנשללה ממנו אותה השגה שכלית. לכן הוא המרה את הצו אשר נצטווה מפאת שכלו, ותהי לו השגת המפורסמות. הוא נשתקע בציון הדברים כמגונים או כיפים. אותה שעה ידע את ערכו של מה שאבד לו ושממנו נתערטל ולאיזה מצב הגיע. לכן נאמר "וְהֵייתֶם פְּאֵלֵהִים יִדְעֵי טוֹב וָרַע" [שם, ג:ה], ולא נאמר "יודעי שקר ואמת" או "משיגי שקר ואמת".

לגבי ההכרחי אין טוב ורע כלל, אלא יש שקר ואמת... מה שנאמר על אדם הראשון "מִשְׁנֵה פְּנִי וַתִּשְׁלַחֵהוּ" [איוב יד:כ], פירושו... הוא שכאשר שינה את מגמת פניו, גורש... כאשר שינה את מגמת פניו ופנה אל הדבר אשר קודם לכן נצטווה שלא יפנה אליו, גורש מגן-עדן. וזהו עונש השקול כנגד העבירה -- מדה כנגד מדה. שכן הותר לו לאכול מן המעדנים וליהנות מן המנוחה והשלווה, וכאשר נתאווה והלך אחר הנאותיו ודמיונותיו... מָנְעוּ מִן הַכֹּל עַד שֶׁנֶּאֱלָץ לֵאכֹל אֶת הַפְּחוּתִים שֶׁבְּמֵאֲכָלִים... לאחר עמל ויגיעה, כמה שאמר: "וְקוֹץ וְדַרְדַּר תִּצְמִיחַ לָהּ" [בראשית ג:יח], "בְּזַעַת אֶפְיָה תֹאכַל לֶחֶם" [שם, שם, יט]. והוא הבהיר ואמר: "וַיִּשְׁלַחֵהוּ ה' אֱלֹהִים מִגֵּן-עֵדֶן לְעַבְדָּ אֶת הָאֲדָמָה" [שם, שם, כג]. הוא השווה אותו לבהמות במזונותיו וברוב מצביו, כמה שאמר: "וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה" [שם, ג:יח]. ואמר... "וְאָדָם בֵּיקָר בַּל יִלִּי, נִמְשַׁל כַּבְּהֵמוֹת נִדְמוּ" [תהלים מט:יג].

שיעור 4: הן האדם היה כאחד!

1. איוב יד: א-ב, יט-כ

אָדָם, יְלוּד אִשָּׁה קֶצֶר יָמִים וּשְׁבַע-רָגַז. כְּצִיץ יִצָּא וְיִמָּל, וְיִבְרַח כְּצֶלֶל וְלֹא יַעֲמֹד...
אֲבָנִים שָׁחֲקוּ מֵיָם, תִּשְׁטֹף סִפְיָהּ עַפְרָא אָרֶץ, וְתִקְוֹת אָנוּשׁ הָאֲבָדָת.
תִּתְקַפְּהוּ לְנֹצַח וַיְהִלֵּה, מִשְׁנֵה פָּנָיו וַתִּשְׁלַחֵהוּ.

2. בראשית רבא כא:ד (השוו טז:א)

"תִּתְקַפְּהוּ לְנֹצַח וַיְהִלֵּה, מִשְׁנֵה פָּנָיו וַתִּשְׁלַחֵהוּ" [איוב יד:כ].
תּוֹקֵף שֶׁנִּתְּנָה הַקֶּב"ה בְּאָדָם הַרְאוּשׁוֹן "לְנֹצַח" לְעוֹלָם הִיָּה.
כִּיּוּן שֶׁהֵנִיחַ דַּעְתּוֹ שֶׁל הַקֶּב"ה וְ"הַלֵּךְ" אַחֲרֵי דַעְתּוֹ שֶׁל נַחֲשׁ, "מִשְׁנֵה פָּנָיו וַתִּשְׁלַחֵהוּ"
[השוו בראשית ג:כג: "וַיִּשְׁלַחֵהוּ ה' אֱלֹהִים מִגֵּן-עֵדֶן"].
כִּיּוּן שֶׁשִּׁלַּח, הַתְּחִיל לְקוֹנֵן עָלָיו וְאוֹמֵר: "הוּא הָאָדָם הֵיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרַע"
[בראשית ג:כב].

3. בראשית ג:כב

וַיֹּאמֶר ה' אֶל-לֵהִיִּם, הוּא הָאָדָם הֵיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ, לְדַעַת, טוֹב וָרַע; וְעַתָּה פָּן-יִשְׁלַח יָדוֹ, וְלָקַח גַּם
מֵעֵץ הַחַיִּים, וְאָכַל, וְחַי לְעֹלָם.

4. תרגום אונקלוס, בראשית ג:כב

הָאָדָם הָוָה יְחִידִי בְּעֹלְמָא, מִנִּיהַ לְמִידַע טָב וְרַע.

5. רמב"ם, משנה תורה, הלכות תשובה ה:א (השוו פירוש למשנה, שמונה פרקים, פרק ח)

רשות לכל אדם נתונה. אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק, הרשות בידו.
ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע, הרשות בידו. הוא שכתוב בתורה: "הן האדם
היה כאחד, ממנו לדעת, טוב ורע" [בראשית ג:כב]. כלומר, הן מין זה של אדם היה יחיד
בעולם, ואין מין שני דומה לו בזה העניין, שיהא הוא בעצמו, בדעתו ובמחשבתו, יודע הטוב
והרע, ועושה כל מה שהוא חפץ, ואין מי שיעכב בידו מלעשות הטוב או הרע.
וכיוון שכן הוא, "פן ישלח ידו [ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם]" [שם].

6. רמב"ם, מורה הנבוכים, תרגום מיכאל שורץ, חלק א, פרק יד, עמ' 48

השם המשותף "אדם". הוא שמו של אדם הראשון... הוא נגזר... מן "אדמה" [השוו בראשית
ב:ז: "וַיִּצְרֶה אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֶפְרָא מִן הָאֲדָמָה].
יש שהוא שם המין [הזואולוגי]... "ומותר האדם מן הבהמה אין" [קהלת ג:יט].
ויש שהוא שם להמון [= אלגמיהור], כלומר, לפשוטי עם זולת המיוחדים: "גם בני אדם, גם בני
איש" [תהלים מט:ג]...

שיעור 5: רחום וחנון

1. רמב"ם, מורה הנבוכים, תרגום מיכאל שורץ, חלק א, פרק כו, עמ' 62-63

ידועה לך האמירה של [חז"ל] הכוללת את כל סוגי הפירושים הקשורים בתחום זה [של תוארי האל], דהיינו מה שאמרו: "דיברה תורה כלשון בני אדם" [בבלי ברכות לא ע"ב ועוד]... [כל תוארי האל הם] על-פי "לשון בני אדם", כלומר, הדמיון ההמוני.

2. שם, פרק לה, עמ' 83 (השוו שם, פרק נב, עמ' 122, ופרק נו, עמ' 138)

כל מה שמיוחס אליו ית' שונה מתאריו מכל הבחינות, כך ששום הגדרה אינה משותפת להם. כך מציאותו ומציאות זולתו נקראים "מציאות" בשיתוף-השם.

3. שמות לג: יב-יג, יח-כג; לד: ו-ז

ויאמר משה אל ה': ... ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך, הודעני נא את דרכך ואדעה, למען אמצא חן בעיניך, וראה פי עמך הגוי הזה... ויאמר [משה]: הראני נא את כבודך... ויאמר [ה']: אני אעביר כל טובי על פניך... ויאמר [ה']: לא תוכל לראות את פני, פי לא יראני האדם וחי... ויאמר ה': הנה מקום אתי ונצבת על הצור... וראית את אחרי ופני לא יראו... ויעבר ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון, ארך אפים ורב-חסד ואמת, נצר חסד לאלפים, נשא עון ופשע וחסאה, ונקה לא ינקה."

4. מורה הנבוכים, שם, פרק נד, עמ' 130-133

דע כי אדון החכמים, משה רבנו ע"ה, ביקש שתי בקשות [מאלוהים]... הבקשה האחת היא שביקש ממנו ית' שיודיענו את עצמותו... הבקשה השנייה, והיא זו אשר ביקשה ראשונה, היא שיודיענו את תאריו. וענה לו ית' בכך שהבטיח להודיעו את תאריו כולם ושהם מעשיו. כן הודיעו, כי אין להשיג את עצמותו כפי שהיא. אך הוא העיר לו על מקום עיון שממנו ישיג את מרב מה שיכול אדם להשיג. מה שהוא ע"ה השיג לא השיגו אף אחד לפניו ולא אחריו. בקשתו לדעת את תאריו היא מה שאמר: "הודעני נא את דרכך ואדעה" [שמות לג: יג]... הוא ראה לכך שהאל ית' נודע בתאריו, כי כאשר ידע את הדרכים ידע אותו. דבריו "למען אמצא חן בעיניך" [שם] הם ראייה לכך שמי שיוודע את האל הוא אשר ימצא חן בעיניו, לא מי שצם ומתפלל בלבד. יתר על כן, כל היודע אותו הוא הרצוי והמקורב וכל שאינו יודע אותו הוא השנוא והמורחק.

[משה] ביקש אפוא לדעת את התארים... אחרי-כך ביקש להשיג את עצמותו ית', שנאמר "הראני נא את כבודך" [שמות לג: יח]. ונענה באשר לבקשה הראשונה, דהיינו: הודעני נא את דרכך" [שם, שם, יג]. ונאמר לו: "אני אעביר כל טובי על פניך" [שם, שם, יט]. ונאמר לו

בתשובה לשאלה השנייה: "לא תוכל לראות את פני" [שם, שם, כ]. ואילו דבריו "כל טובי" רומזים שהציג לפניו את הנמצאים כולם, שעליהם נאמר: "וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" [בראשית א:לא]. ב"הציג לפניו" כוונתי שהשיג את טבעם והתקשרותם זה בזה, כך שהוא ידע את הנהגתו [של האל] אותם, כיצד היא בכלל ובפרט... השגת מעשים אלה היא אפוא [השגת] תאריז...

הדבר אשר בו נודע הקב"ה למשה הוא תוארי פעולה...: "רחום וחנון, ארך אפים" [שמות לד:ו]. התברר אפוא שהדרכים אשר ביקש לדעתם, והובאו לידיעתו, הם המעשים היוצאים מלפניו ית'. החכמים קוראים אותם "מידות" ואומרים "שלוש-עשרה מידות" [בבלי ראש השנה יז ע"ב ועוד]...

המשמעות כאן אינה שיש לו תכונות-אופי, אלא הוא עושה מעשים הדומים למעשים הנובעים אצלנו מתכונות-אופי, כלומר, מנטיות נפשיות, לא שהוא ית' בעל נטיות נפשיות.

[משה] הצטמצם בהזכרת שלוש-עשרה מידות אלה [בלבד], אף-על-פי שהוא השיג את כל טובו, כלומר, את כל מעשיו, מפני שאלה הם המעשים היוצאים מלפניו ית' באשר... להנהגת בני אדם. זאת היתה המטרה האחרונה של שאלתו [של משה], שהרי השלמת הדברים: "ואדעה למען אמצא חן בעיניך, וראה כי עמך הגוי הזה" [שמות לג:יג], אשר אני צריך להנהיגם במעשים שאתדמה בהם במעשיך בהנהגתם. הרי שהתברר לך ש"הדרכים" ו"המידות" הם [עניין] אחד, והם המעשים היוצאים מלפניו ית' בעולם.

כל אימת שמשיגים מעשה אחד ממעשיו [של אלוהים], מתארים אותו ית' בתואר שממנו נובע אותו מעשה, והוא קרוי בשם הגזור מאותו מעשה. למשל, כאשר משיגים את הנהגתו המעודנת ביצירת העבדים של בעלי-החיים, ובנתינת כוחות בהם ובמי שמגדל אותם אחר לידתם [ה] שומרים אותם מפגיעה ומועילים להם בפעילויותיהם ההכרחיות... נאמר עליו ית' "רחום"... כן אנו מוצאים במעשיו [של אלוהים] כלפי בני-האדם פגעים גדולים... המשמידים שבטים או אף חבלי-ארץ... כגון שקיעת האדמה, רעידות אדמה, וברקים קטלניים, וכגון שעם אחד יוצא נגד אחרים להשמידם בחרב... לכן הוא נקרא... "קנוא ו"נוקם", "ונוטר", ו"בעל חמה". מעשים אשר כדוגמתם נובעים אצלנו מתוך נטייה נפשית [כגון רחמנות או כעס]... באים מלפניו ית'... לא בשום פנים מתוך היפעלות... וראוי למנהיג המדינה, אם הוא נביא, להידמות [לאלוהים] בתארים אלה... מתוך חישוב... לא מתוך היפעלות.

שיעור 6: דרך השלילה - Via Negativa

1. רמב"ם, מורה הנבוכים, תרגום מיכאל שורץ, חלק א, פרק נט, עמ' 147-151

אם אין תחבולה להשיג את אמיתת עצמותו [של אלוהים], וההוכחה המופתית מלמדת... שתארים חיוביים בלתי-אפשריים... אזי באיזה דבר מתבטא ההבדל... בין המשיגים? שהרי אם כך, מה שהשיגו משה רבנו ושלמה הוא מה שמשיג אחד מן התלמידים? ... דע... כל כמה שאתה מוסיף לשלול לגביו ית', אתה מתקרב להשגה, ואתה קרוב יותר ממי שלא שלל את אשר התבררה לך שלילתו בהוכחה מופתית. לפיכך יש שאדם מתייגע שנים רבות להבין חוכמה כלשהי... והתוצאה של כל החוכמה הזאת היא שנשלול מן האל עניין אשר נלמד בהוכחה מופתית...

הדבר הקולע ביותר שנאמר בעניין זה הוא...: "לֹא דַמְיָה תְהִלָּה" [תהלים סה:ב], שפירושו: לגביך השתיקה היא השבח!... הרי כל דבר שנאמר מתוך כוונה לרומם ולפאר בו, נמצא בו פגיעה כלשהי כלפיו... לכן ראוי יותר לשתוק ולהצטמצם בתפישת השכל, כפי שציוו השלמים ואמרו: אִמְרוּ בְלִבְבְּכֶם עַל מִשְׁכַּבְּכֶם וְדַמּוּ סֵלָה" [שם, ד:ה]...

[חז"ל] אמרו: ההוא דנחת קמיה דרבי חנינה [בר חמ"א], אמר: האל הגדול הגבור והנורא, האדיר והחזק, היראוי והעזוז! אמר ליה [רבי חנינה]: סימתינהו לכלהו שבחי דמרך? השתא אנו תלת קמיתא, אלמלא דאמרינהו משה רבנו באורייתא [דברים י:ז]³, ואתו אנשי כנסת הגדולה ותקנינהו בתפלה אנו לא יכילנו לממרינהו, ואת אמרת ואזלת בלי האי? התבונן... באי-רצונו וסלידתו [של רבי חנינה] להרבות בתוארי חיוב. התבונן גם שאמר במפורש שאילו השאירו אותנו [לנהוג] על-פי שכלינו גרידא, לא היינו אומרים את התארים לעולם... אלא רק מפני שהכרח חייב לפנות אל האנשים במה שיקנה להם מושג כלשהו, כמו שאמרו "דיברה תורה כלשון בני אדם" [בבלי ברכות לא ע"ב ועוד]... [רבי חנינה] אמר במפורש ששני מיני הכרח הזדמנו יחד [לגרום] שאנו אומרים [את התארים] בתפילה. האחד שהן מופיעות בתורה והשני שהנביאים [= אנשי כנסת הגדולה]⁴ תיקנו להתפלל בהן. והנה, לולא ההכרח הראשון לא היינו מזכירים אותן, ולולא ההכרח השני לא היינו מוציאים אותן ממקומן [בתורה], ולא היינו מתפללים בהן... ולא כמו שעשו [פייטנים ודרשנים מסוימים], שלא ידעו את האמת, אשר הרבו דברים... מדעתם בתפילות שחיברו ובדרשות מליציות שיצרו... כך נתחברו אמירות שחלקן כפירה

3 האל הגדול הגבור והנורא אשר לא ישא פנים ולא ימח שחך.

מוחלטת, ובחלקן יש אווילות ודמיון קלוקל עד כדי להצחיק אדם... בשמעו אותן, ולגרום לו בכי כאשר הוא מתבונן כיצד נאמרות אמירות אלה על האל ית'! ... אם לשון הרע והוצאת שם רע הם עבירה גדולה, על אחת כמה וכמה התרת הלשון כלפי האל ית' ותיאורו בתארים שהוא נעלה מהם! איני אומר שזאת עבירה, אלא חרוף וגדוף בשגגה מצד ההמון [= אֶלְגִּמְהוּר] השומע ומצד אותו בור האומר. אבל מי שהשיג את פגימותן של האמירות האלה ואומר אותן, הרי הוא בעיני מכלל מי שנאמר עליהם: "וַיִּחַפְּאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא כֵן עַל ה' אֱלֹהֵיהֶם" [מלכים ב ז:ט]. ונאמר: "וּלְדַבֵּר אֶל ה' תוֹעֵה" [ישעיה לב:ו]. אם אתה מכלל מי שִׁיחֹס עַל כְּבוֹד קוֹנֵו [משנה חגיגה ב:א], אין ראוי לך שתשמע אותם בשום אופן, לא כל-שכן שתאמר אותם, קל וחומר שתעשה כמותם, שהרי יודע אתה את מידת חטאו של מי אשר יְטִיחַ דְּבָרִים כְּלִפֵּי מַעְלָה [בבלי ברכות לא ע"ב-לב ע"א ועוד]⁵ ... אל תחרוג ממה שתיקנו אנשי כנסת הגדולה בתפילות ובברכות, ודי בכך בהכרח! די עד מאוד! שלמה ע"ה...אמר: "כִּי הָאֱלֹהִים בְּשָׂמַיִם וְאֶתָּה עַל הָאָרֶץ, עַל כֵּן יִהְיוּ דְבָרֶיךָ מְעֻשִׂים" [קהלת ה:א].

2. שם, חלק א, פרק מו, עמ' 104

חז"ל אמרו אמרה כוללת [על דברי הנביאים]... המורה לך שעל דעתם של חז"ל לא עלתה ההגשמה מעולם... הם אומרים בבראשית רבה [כז:א]: "גְּדוֹל כּוֹחַן שֶׁל נְבִיאִים שֶׁהוּ מְדַמְּיוֹן צוֹרָה לְיוֹצְרָה".

3. שם, חלק ג, פרק נא, עמ' 658-659

התורה הבהירה שהעבודה האחרונה הזאת...לא תהיה אלא אחרי ההשגה [דברים יא:ג]... גם חז"ל העירו עליה ואמרו: "זו עבודה שלב" [בבלי תענית ב ע"א ועוד]. והיא, לדעתי, הפעלת המחשבה על המושכל הראשון וההתבודדות לשם זאת במידת היכולת.

4 הראו בבלי פגילה יז ע"ב: "פאה ועשרים זקנים, ובהם כפה נביאים, תיקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר".

והשוו ירוש' פגילה א:ז, ע ע"ד: "שמונים וחמישה זקנים, ובהם שלושים וכפה נביאים".

5 ראו מורה הנבוכים, חלק א, פרק לב, עמ' 75.

שיעור 7: שכל, משכיל, מושכל

1. אריסטו, מטפיזיקה, ספר יב, פרק ז, 1072ב; פרק ט, 1074ב

פעולת המניע הראשון... היא ההשכלה... השכל והמושכל אחד...
השכל האלוהי משכיל את עצמו.

2. רמב"ם, משנה תורה, הלכות יסודי התורה ב:

הקב"ה מכיר אמיתו ויודע אותה כמות שהיא, ואינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו כמו שאנו יודעין, ... אבל הבורא הוא ודעתו וחייו אחד מכל צד ומכל פינה... נמצאת אומר: הוא היודע והוא הידוע והוא הדעה עצמה, הכל אחד. ודבר זה אין כוח בפה לאומרו ולא באוזן לשומעו ולא בלב האדם להכירו על בוריו.

ולפיכך אומרין "חי פְּרָעָה" [בראשית מב:טו-טז] ו"חי נְפֻשָׁךְ" [שמואל א א:כו ועוד], ואין אומרין "חי ה'" אלא "חי ה'" [שופטים ח:יט ועוד].

3. מורה הנבוכים, תרגם מיכאל שורץ, חלק א, פרק סח, עמ' 173-176.

יודע אתה כמה מפורסמת אותה אמירה אשר אומרים הפילוסופים על אודות האל ית':... הוא השכל, המשכיל, והמושכל [= אֶלְעָקֶל, אֶלְעָקֶל, וְאֶלְמַעְקוּל], וכי שלושת העניינים האלה בו ית' הם עניין אחד אשר אין בו ריבוי. ואנו כבר הזכרנו זאת בחיבורנו הגדול [= משנה תורה], שכן זה הוא יסוד של תורתנו כפי שהסברנו שם, דהיינו, שהוא אחד בלבד... כוונתי שאין דבר קדום זולתו. ולכן אומרים: "חי ה'" [שופטים ח:יט ועוד] ואין אומרים "חי ה'", שכן אין חייו דבר זולת עצמות...

ומכיוון שהוכח בהוכחה מופתית שהאל ית' הוא... שכל בפעל תמיד... כך שלא יהיה פעמים משיג ופעמים לא משיג, אלא הוא שכל בפעל תמיד -- מתחייב שיהיה הוא ואותו הדבר המושג דבר אחד, והוא עצמותו. ופעולת ההשגה עצמה... היא עצמותו. לכן הוא שכל משכיל ומושכל לעולם.

ברור שהיות השכל, המשכיל, והמושכל אחד במספר אינו לגבי הבורא בלבד אלא לגבי כל שכל. גם פְּנוּ המשכיל, השכל, והמושכל הם דבר אחד כאשר יש לנו שכל בפעל -- אבל אנחנו יוצאים מן הכוח אל הפעל מדי פעם בפעם [בלבד].

4. במדבר ז:פט

ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו, וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפרת אשר על ארן העדת מבין שני הכרבים...

5. רש"י, פירוש לבמדבר ז:פט.

מדבר -- כמו מתדבר. כבודו של מעלה לומר כן. מדבר בינו לבין עצמו ומשה שומע מאליו.

השוו פירוש רש"י על יחזקאל ב:ב: מדבר = פורפרלנ"ץ = porpalanz.

6. ר' עובדיה ספורנו, פירוש לבמדבר ז:פט

מדבר -- בינו לבין עצמו... ובהשכילו את עצמו, ידע וייטיב לזולתו בנדיבות השפעה שאין בה כיליות, וייראה פועלה במתפעל כפי הכנתו. ובזה פרש אופן כל דיבור האמור בתורה באומרו "וידבר ה'".

שיעור 8: פילוסופיה מול תיאולוגיה

1. רמב"ם, פירוש המשנה, שמונה פרקים, תרגם מיכאל שורץ, פרק א, עמ' 10

וכאן טעו ה"מדברים" [= מתכלמוי = חכמי הפלאם] טעות מגונה וגדולה... כי הם חשבו... שכל מה שמדמים - אפשרי...

2. רמב"ם, מורה הנבוכים, תרגם מיכאל שורץ, חלק א, פרק עא, עמ' 186-192

אשר לדיונים... שתמצא על עניין הייחוד... אצל מקצת הגאונים ואצל הקראים, הרי אלה דברים שקיבלום מן ה"מדברים" שבקרב המוסלמים... ואילו הספרדים [= האנדלוסים] מבני עדתנו מחזיקים כולם בדברי הפילוסופים... ולא תמצא אותם הולכים בשום דרך מדרכי ה"מדברים". לכן שיטותיהם תואמות בדברים רבים לשיטתנו בספר זה...

דע שכל מה שאמרו [ה"מדברים"] המוסלמים לגבי עניינים אלה... הכל דעות הבנויות על הנחות-יסוד... לקוחות מספרי [הנוצרים] היוונים והסורים אשר ביקשו לחלוק על הפילוסופים ולהפריך את טענותיהם. הסיבה לכך היתה, שכאשר הדת הנוצרית כללה את האומות האלה [= היוונים והסורים], וטענת הנוצרים היתה זו הידועה, ודעות הפילוסופים היו נפוצות באותן אומות... ראו חכמי אותם דורות [הנוצרים], יוונים וסורים, כי את הטענות האלה [הנוצריות] סותרות הדעות הפילוסופיות סתירה רבה וברורה. לכן צמחה אצל [הנוצרים ביוון וסוריה] חוכמת ה"פלאם" [לוגוס = דיבור] הזאת. כאשר הופיעה דת האסלאם, ונמסרו להם ספרי הפילוסופים, נמסרו להם גם [במקרה] טענות-הנגד שחוברו נגד ספרי הפילוסופים...

בסיכומו של דבר, אומר לך שהדבר הוא כמו שאמר תמיסטיוס...: "אין המציאות הולכת בעקבות הדעות, אלא הדעות הנכונות הולכות בעקבות המציאות". כאשר עיינתי בספרי ה"מדברים" האלה... מצאתי את דרכם... אחת... שכן עקרון-יסוד של כולם שאין להתחשב במציאות כמות שהיא, מכיוון שהיא מנהג, אשר מה ששונה ממנו אפשרי... במקומות רבים הם גם הולכים בעקבות הדמיון וקוראים לו שכל.

וכאשר הניחו את הנחות-היסוד [שלהם]... חרצו משפט... שהעולם מחודש. לאחר שהוכח [להם] שהעולם מחודש, מוכח... שיש לו יוצר שחידש אותו... זו היא דרכו של כל "מדבר" מבין המוסלמים... וכן המחקים אותם מעדתנו⁶... הדבר המשותף לכולם הוא שהם מוכיחים תחילה את חידוש העולם. ומתוך שהוא מחודש - מתאמת שהאלוה נמצא.

6 לפשל, ר' סעדיה גאון בספר האמונות והדעות.

כאשר התבוננתי בדרך זו, סלדה נפשי ממנה סלידה רבה מאוד. וראוי לה שתסלוד, שהרי כל מה שטוענים שהוא הוכחה מופתית לחידוש העולם יש לגביו ספקות, ואין זאת הוכחה מופתית חותכת, אלא בעיני מי שאינו יודע את ההבדל בין ההוכחה המופתית, הוויכוח, וההטעאה. בעיני מי שיודע מלאכות אלה [= תורת ההיגיון], הדבר ברור ומְחַוֵּר שבכל הראיות האלה יש ספקות, והשתמשו בהן בהנחות שלא הוכחו הוכחה מופתית.

הרי כל מעיין פיקח ואיש-אמת... יודע שלבעיה זו, כלומר, קדמות העולם או חידוש, אין להביא הוכחה חותכת, שכן הוא מקום שבו השכל נעצר [= מְוַקֵּף אֶלְעָקָל = אפוריה = אנטינומיה]. הפילוסופים לדורותיהם חלוקים בה מזה שלושת אלפים שנה עד זמננו זה... מכיוון שכך הוא המצב לגבי בעיה זאת [= חידוש העולם], כיצד ניקח אותה כהנחה שנבסס עליה את מציאות האלוה? שהרי אז תהיה מציאות האלוה מסופקת: אם העולם מחודש, יש אלוה. ואם הוא קדום, אין אלוה. או כך, או שנטען [שיש בידינו] הוכחה מופתית לחידוש העולם, ונילחם על זאת בחרב!... כל זה רחוק מן האמת. אלא האופן הנכון בעיני, והוא דרך ההוכחה המופתית אשר אין ספק עמה, הוא להוכיח את מציאות האלוה... בדרכי הפילוסופים, ודרכים אלה מבוססות על קדמות העולם. לא מכיוון שאני מאמין בקדמות העולם... אלא מכיוון שבאותה דרך תיכון ההוכחה המופתית ותושג ודאות מושלמת... אם העולם קדום או מחודש...

עליך לדעת שההנחות... שה"מדברים" קבעו אותן כדי להוכיח את חידוש העולם יש בהן מידה של "היפוך עולם" ושל "שינוי סדרי בראשית"... משום כך, תמצא שבספרי ההלכה שחיברתי, כל אימת שמזדמן לי לציין עיקרים...[ו]להוכיח את מציאות האלוה, אזי אני מוכיח אותה בטענות המכוונות כלפי הקדמות [למשל, משנה תורה, הלכות יסודי התורה א:א-ז]. אין זה מכיוון שאני מאמין בקדמות אלא רוצה אני להוכיח את מציאותו ית' באמונתנו בדרך של הוכחה מופתית, אשר אין בה מחלוקת בשום פנים. ולא נסמך את הדעה האמתית הזאת, רבת החשיבות, על בסיס שפל אחד יזעזע אותנו ויבקש לסתור אותנו, ומישהו אחר יטען שהוא לא נבנה מעולם... מה גם שראיות פילוסופיות אלה... לקוחות מהטבע הנראה-בעין של המציאות, שאין להכחישו אלא בגלל התחשבות בדעות [קדומות] כלשהן. ואילו הראיות של ה"מדברים" לקוחות מהנחות-יסוד החולקות על טבע המציאות הנראה לעין, עד כדי כך שהם מבקשים מפלט בהוכחה שאין טבע לשום דבר בכלל.

שיעור 9: מהי תורה אלוהית?

1. רמב"ם, מורה הנבוכים, תרגום מיכאל שורץ, חלק ב, פרק מ, עמ' 397-399

כבר הובהר... שהאדם הוא מדיני בטבעו, ושטבעו שיחיה בחברה [אריסטו, אתיקה ניקומאכית א:ז, 1097; פוליטיקה א:ב, 1253]... מרוב שהמין הזה מורכב... רב השוני בין פרטיו עד שכמעט אינך מוצא בכלל שני פרטים התואמים במין ממיני התכונות... הסיבה לכך היא השוני במזגים...

מכיוון שטבע האדם מצריך שבפרטיו יהיה שוני כזה, ולטבעו הכרחיים החיים בחברה, בהכרח לא ייתכן שתתקבץ חברה זאת אלא באמצעות מנהיג אשר יקבע שיעור ומידה למעשיהם... ויקבע מעשים ודרכי מוסר שעל כולם לבצעם תמיד בדרך אחת... לכן אומר אני שאף-על-פי שהתורה [=אֱלֹשְׁרִיעָה] אינה טבעית, יש לה נגיעה אל העניין הטבעי...

אני אבאר לך זאת כדי... [ש]תהיה בידך הבדלה בין הנהגות החוקים [= הנימוסים = אֱלֹנְאִמִיס; מן היוונית "נומוס"]... ובין הנהגות התורה האלוהית [=אֱלֹשְׁרִיעָה אֱלֹאֵלֵהָ]... כאשר מוצא אתה תורה [= שְׁרִיעָה] כלשהי שכל מטרתה וכל כוונת מנהיגה, אשר קבע את מעשיה, אך ורק סידור המדינה וענייניה, סילוק העושק וההשתלטות ההדדית מתוכה, ואין בה שום פנייה אל עניינים עיוניים ולא תשומת-לב להביא את הכוח התבוני לידי שלמות, ולא איכפת לה אם הדעות נכונות או שגויות, אלא כל הכוונה סידור ענייני האנשים אלה עם אלה באיזשהו אופן, ושישיגו אושר מדומה לפי דעת המנהיג ההוא, תדע שאת התורה היא חוקקו בני-אדם, והמחוקק שלה הוא... מן השלמים בכוח המדמה בלבד [ולא בכוח השכלי].

ואילו כאשר אתה מוצא תורה אשר כל הנהגותיה דואגות לתיקון המצבים הגופניים וגם לתיקון האמונה... ושואפות לתת ראשית כול דעות נכונות על האל ית' ועל המלאכים [= השכלים הנפרדים], ושואפות להחכים את האדם, ללמדו בינה ולעורר אותו ללמוד את המציאות כולה בצורתה האמתית, תדע שהנהגה היא היא מלפניו ית' ושהתורה היא אלוהית.

2. שם, חלק ג, פרק כז, עמ' 516-518.

כוונת כל התורה [=אֱלֹשְׁרִיעָה] שני דברים, והם תקינות [או: תיקון = צִלְאָח] הנפש ותקינות הגוף. תקינות הנפש תהיה בכך שתושגנה להמון [= אֱלֹגְמְהוֹר] דעות נכונות כפי יכולתם... תקינות הגוף תהיה בתקינות מצבי חייהם אלה עם אלה. עניין זה ישלם בשני דברים: אחד מהם, שיבוטל העֶשֶׂק שהם עושקים זה את זה, והוא שלא יוֹתֵר לכל איש מן האנשים לעשות מה שהוא רוצה ומה שיש לאל ידו לעשות, אלא יכפוהו לעשות מה שמועיל לכול; והשני, שִׁיקְנו לכל איש מידות המועילות בחיי היחד כדי שהמדינה תהיה הרמונית...

דע שמשתי המטרות האלה אחת נכבדה יותר, בלי ספק, והיא תקינות הנפש, כלומר, מתן הדעות הנכונות. המטרה השנייה, תקינות הגוף, קודמת בטבע ובזמן, והיא הנהגת המדינה ותקינות מצבי כל תושביה במידת היכולת... הכוונה הראשונה אינה מושגת אלא לאחר שמושגת זאת השנייה. זאת מפני שהוכח בהוכחה מופתית שלאדם שתי שלמויות: שלמות

ראשונה והיא שלמות הגוף, ושלמות אחרונה והיא שלמות הנפש. שלמותו הראשונה היא שיהיה בריא, בטוב שבמצביו הגופניים. דבר זה אינו אפשרי אלא אם כן הוא מוצא את כל מה שהכרחי לו כל-אימת שהוא מבקשו, כלומר, מזונותיו ויתר הנהגת גופו, כגון דיור, רחצה, וזולתם. אדם בודד אינו יכול להשיג זאת כלל. אין כל פרט יכול להשיג זאת אלא בהתאגדות המדינית, כמו שידוע שהאדם מדיני בטבעו [כמו שנאמר במורה הנבוכים, חלק ב, פרק מ]. ושלמותו האחרונה היא שייעשה תבוני בפעל [השוו מורה הנבוכים, חלק א, פרק סח], כלומר, שיהיה לו שכל בפעל בכך שיִדע את כל מה שביכולת האדם לדעת על כל הנמצאים כולם... ברור שבשלמות אחרונה זאת אין מעשים ולא מידות, אלא היא דעות בלבד...

התורה [אֶלְתוֹרָה] מדברת מפורשות על שתי השלמויות האלה, ומודיעה לנו שתכלית התורה [=אֶלְשָׁרִיעָה] כולה היא השגת שתי השלמויות האלה. הוא ית' אמר: "וַיִּצְוֵנוּ ה' לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה... לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים, לְחַיֵּתְנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה" [דברים ו: כד]. הוא הקדים כאן את השלמות האחרונה בהתאם לכבודה... שהיא התכלית האחרונה. זהו שאמר: "לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים"... כלומר, השגת עולם שְׂכָלוֹ טוב וארוך והוא הקיום הנצחי. ודברו "לְחַיֵּתְנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה" הוא הקיום הגופני הראשון הזה, הנמשך תקופה כלשהי, ואשר לא יהיה מסודר אלא בהתאגדות מדינית.

שיעור 10: אהבה ויראה

1. רמב"ם, משנה תורה, הלכות יסודי התורה ב:א-ב

האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאוהבו וליראה הימנו, שנאמר "וְאֶהְבֶּתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ" [דברים ו:ה], ונאמר "אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ תִירָא" [שם, שם, יג]. והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים, ויראה מהם חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דוד "צִמְמָאָה נַפְשִׁי לְאֱלֹהִים לְאֵל חַי" [תהלים מב:ג]. וכשמחשב בדברים האלו עצמן, מיד הוא נרתע לאחוריו, וירא ויפחד ויידע שהוא בריה קטנה, שפלה אפלה, עומד בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד: "כִּי אָרְאָה שְׁמִיָּהּ... מָה אֲנוֹשׁ כִּי תִצְבְּרֵנִי" [שם, ח:ד-ה].

2. שם, הלכות תשובה י:ג, ו

וכיצד היא האהבה הראויה? הוא שיאהב את ה' אהבה גדולה יתרה, עזה עד מאד, עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה', ונמצא שוגה בה תמיד [השוו משלי ה:יט: אֵילַת-אֶהָבִים וְיַעֲלֶת-חַן... בְּאֶהְבֶּתָּה תִשְׁגָּה תְּמִיד], כְּאֵלוֹ חוֹלֵי הָאֵהָבָה שֶׁאֵין דַּעַתָּן פְּנוּיָה מֵאֵהָבָת אוֹתָהּ אֵשֶׁה...בֵּין בִּשְׁכָבוֹ, בֵּין בְּקוּמוֹ, בֵּין בְּשַׁעָה שֶׁהוּא אוֹכֵל וְשׁוֹתָהּ, יֵתֵר מִזֶּה תֵּהִי־אֵהָבָת ה' בִּלְבַב אוֹהֲבִיו... כְּמוֹ שְׁצִוּוֹנוֹ, "בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ" [דברים ו:ה]. והוא ששלמה אומר דרך משל, "כִּי חוֹלַת אֶהְבָּה אֲנִי" [שיר השירים ב:ה]. וכל שיר השירים משל הוא לעניין זה... דבר ידוע וברור שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבנו של אדם עד שישגה בה תמיד כראוי...אלא בדעה שיידעהו, ועל-פי הדעה על-פי האהבה⁷, אם מעט מעט, ואם הרבה הרבה.

3. מורה הנבוכים, תרגם מיכאל שורץ, חלק א, פרק לט, עמ' 91-92

"לב" הוא שם משותף. [א] הוא שם...לאיבר אשר בו עקרון החיים... [ב] ומכיוון שאיבר זה הוא באמצע הגוף, הושאל לאמצע של כל דבר... [ג] כמו כן, הוא שם למחשבה [= פְּנִיָּה]... [ד] הוא גם שם לדעה [= רְאִי]... [ה] הוא גם שם לרצון [= אֲרִאָה]... [ו] ושכל [= עֵקֶל]... דבריו "וְאֶהְבֶּתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ" [דברים ו:ה] פירושו לדעת: בכל כוחות לבבך, דהיינו, כוחות הגוף כולם, כי הלב התחלה ועיקרון לכל. המטרה היא שתעשה את השגתו לתכלית כל מעשיך כולם.

7 ראו משנה תורה, הלכות קידוש החודש יט:יד-טו. השוו נחום רבינוביץ, עיונים במשנתו של הרמב"ם, עמ' 11.

4. שם, חלק ג, פרק נא, עמ' 658-659, 664

התורה [אֶלְתוֹרָה] הבהירה שהעבודה האחרונה הזאת... לא תהיה אלא אחרי ההשגה. הוא אמר: "לְאֶהְבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעַבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם" [דברים יא:יג]. וכבר הבהרנו כמה פעמים שהאהבה לפי מידת ההשגה [ראו לעיל משנה תורה, הלכות תשובה י:ן]. אחרי האהבה [תבוא] אותה עבודה שגם חז"ל העירו עליה ואמרו: "זו עבודה שבלב" [בבלי תענית ב ע"א ועוד]. והיא, לדעתי, הפעלת המחשבה על המושכל הראשון וההתבודדות לשם זאת במידת היכולת...

"כִּי בִי חֶשֶׁק וְאֶפְלָטָהוּ, אֲשַׁנְבְּהוּ כִּי יִדַע שְׁמִי" [תהלים צא:יד] ... הרי יודע אתה את ההבדל בין "אוהב" ו"חושק", כי האהבה המופלגת עד שלא נותרת מחשבה על דבר אחר זולת האהוב הזה היא החשק.

5. שם, שם, פרק יד, עמ' 466-467

מן הדברים שראוי לאדם... להתבונן בהם, כדי שידע את ערך עצמו ולא יטעה, הוא מה שהתברר בדבר מידותיהם של הגלגלים והכוכבים ומידותיהם של המרחקים שבינם לבינינו... הוכח מופתית שהמרחק בין מרכז הארץ לבין קודקוד גלגל שבתאי הוא מהלך שמונת אלפים שבע מאות שנה בקירוב, כשכל שנה שלוש מאות שישים וחמישה יום, והולכים בכל יום ארבעים מיל מן המילין שלנו שעל-פי התורה,

כל מיל הוא אלפיים אמות רגילות [8700 × 40 × 365 = 127,020,000]. התבונן אפוא במרחק הגדול המדהים הזה... "הֲלֹא אֱלֹהֵי גִבְהַ שְׁמַיִם, וְרָאָה רֹאשׁ כּוֹכָבִים כִּי רָמוּ" [איוב כב:יב]. הוא אומר: האם אין אתה מקיש מגובה השמים על ריחוק השגת האלוה? ... מרחק גדול זה אשר הוכח הוכחה מופתית אינו אלא [מינימום]... ייתכן שיהיה פי כמה יותר...

3. שם, חלק ב, פרק יט, עמ' 324-325

אתה מוצא שכל הנביאים עשו את הכוכבים והגלגלים ראיה שהאל בהכרח נמצא... וישעיה אמר, כשהוא מעורר להביא ראיה מהם: "שָׂאוּ מְרוֹם עֵינֵיכֶם וּרְאוּ מִי בָרָא אֱלֹהִים!" [ישעיה מ:כו].